

Egy filológus az orvostudományban

Nicasius Ellebodus és a galénoszi-hippokratészi szöveghagyomány

Szabó Ádám

Nicasius Ellebodus (1535–1577) neve még a 16. századdal foglalkozó kutatók előtt is kevésbé ismert, pedig a korszak egyik legműveltebb humanistájáról van szó, aki elsősorban grécistaként örvendett megbecsülésnek, számos kortársa dicsérte tudását. Emellett azonban orvosi végzettséggel is rendelkezett, a páduai egyetemen tanult, majd a gyakorlatban is folytatott gyógyító tevékenységet. Ennek fényében érdemesnek tűnik megvizsgálni, foglalkozott-e klasszikus görög és latin orvosi szövegekkel, és ha igen, milyen jelleggel, milyen mértékben. Külön művei ugyan nem maradtak fenn a témában, viszont számos levelében írt ezzel kapcsolatos kérdésekről. Ezek ma már könnyen elérhetők és vizsgálhatók, köszönhetően annak, hogy egy, az MTA Könyvtár és Információs Központ által 2019-ben beadott és elnyert pályázat keretében egy kutatócsoport összegyűjtötte Ellebodus leveleit;¹ munkájuk eredményeként 2024-ben egy több mint kétszáz levél kritikai kiadását tartalmazó kiadvány látott napvilágot.²

Mint a fentiekből kitűnik, Ellebodus munkásságának feldolgozását a magyarországi filológia tekintette feladatának, noha külföldi származású személyről van szó, aki azonban életének jelentős részét a Magyar Királyságban élte le. Németalföldi (flamand) születésű volt, tanulmányait is itt kezdte, majd egy

¹ A pályázat a 132710 azonosítószámú, *Nicasius Ellebodus levelezésének kritikai kiadása és kapcsolatrendszerének vizsgálata* című NKFIH-projekt keretében valósult meg, melynek befogadó intézménye az MTA Könyvtár és Információs Központ volt. A kutatócsoport tagjai voltak: Kovács Zsuzsa, Bara Péter, Orbán Áron és Szabó Ádám.

² ELLEBODIUS 2024.

ideig Rómában volt a Collegium Germanicum tagja; ezután néhány évet nagy-zombati kanonokként töltött az esztergomi érsek, Oláh Miklós pártfogása alatt. 1561–1571 között csaknem folyamatosan Páduában tartózkodott, ahol a híres humanista és könyvgyűjtő, Gian Vincenzo Pinelli³ környezetébe tartozott, az egyetemen pedig orvosi tanulmányokat folytatott. Innen ismét Magyarországra, Pozsonyba távozott az egri püspök, Radéczy István meghívására. Papi javadalmat élvezett, és a püspök orvosaként működött, emellett filológiai és egyéb tudományos kérdéseket vizsgált a *respublica litteraria* más tagjaival együttműködve, néhányukkal személyesen, a távollévőkkel levélben. Itt érte a halál is, egy pestisjárvány alatt, 1577-ben.⁴

Ha Ellebodus munkásságát nézzük, egyértelműen a klasszikus szövegek tanulmányozása állt tevékenységének fókuszában. Egyetlen könyve, amelyik még életében megjelent, Nemesziosz görög filozófus művének latin fordítása,⁵ illetve néhány éve kiadták az Arisztotelész *Poétikájához* írt latin nyelvű parafrázisát is, amely a flamand humanista halálakor csaknem nyomdakész állapotban volt.⁶ Ezenkívül számos műve maradt kéziratban, ezeket ma a milánói Biblioteca Ambrosianában őrzik Pinelli gyűjteményében, aki Ellebodus halála után magához vette annak hagyatékát. Nagy részük klasszikus szövegekhez írt kommentár, parafrázis vagy fordítás.⁷

Ellebodus hagyatékának tekintélyes részét alkotják továbbá a levelek. Jelenleg több mint kétszáz darab ismert; a flamand humanista levelezőpartnerei maguk is a korabeli értelmiség jeles képviselői voltak, mint Paolo Manuzio, Girolamo Mercuriale és mindenekelőtt Gian Vincenzo Pinelli. Neki szól a fennmaradt levelek több mint fele, ezek szintén a Biblioteca Ambrosianában találhatóak. Sok darab elveszett, részben már Ellebodus életében (többször panaszkodik, hogy a barátai üzenetét nem kapta meg),⁸ részben pedig azóta (gyakran utal olyan levelekre, amelyek ma nem ismertek).⁹

Az aktuális események és egyéb tudományos kérdések mellett Ellebodus leveleinek egyik fő témáját az ókori művek tartalmi és filológiai vizsgálata képezte, amit az is mutat, hogy csaknem minden levélben található klasszikus

³ Ő Ellebodus egyik legközelebbi barátja és legfontosabb levelezőpartnere volt a későbbi években is. Pinelliről bővebben például: GRENDLER 1981; CALLEGARI 2015.

⁴ Ellebodus életéről a legalaposabb áttekintés a levelezéskiadás bevezetőjében szereplő életrajz: KOVÁCS 2024.

⁵ NEMESZIOSZ, *Nemesii episcopi et philosophi de natvra hominis lib. unus*, ford. Nicasius ELLEBODIUS, Antwerpen, Christoffel Plantin, 1565.

⁶ ELLEBODIUS 2014.

⁷ Ellebodus hagyatékának sorsáról: KOVÁCS 2001, 29–31.

⁸ Lásd például: Ep. 2,1; Ep. 49,1; Ep. 54, 5; Ep. 60, 1.

⁹ Lásd például: Ep. 14; Ep. 17. 1. sz. jegyz.; Ep. 25, 1.

latin és görög nyelvű idézet. Ellebodus és levelezőpartnerei a legkülönfélébb ókori művekkel és szerzőkkel foglalkoztak; az orvostudomány területén alkotó auktorok is nagy figyelmet kaptak, különösen Hippokratész (11 levélben) és Galénosz (10 levélben). Gyakori feltűnésük abból a szempontból nem meglepő, hogy Ellebodus tanult orvoslást, sőt gyakorolta is ezt a hivatást. Amikor azonban megemlíti a levelekben ezt a tudományt, meglehetősen ambivalensnek tűnik a hozzáállása.¹⁰ 1568-ban vagy 1569-ben azt írja, hogy orvosi tanulmányainak célja nem az emberek gyógyítása volt, hanem a saját egészségének megőrzése, valamint az orvostudomány elméleti, filozófiai oldalában való elmélyedés.¹¹ Más leveleiből kitűnik, hogy az orvoslás gyakorlati oldalát a kedve ellenére, gyakran anyagi szükségből művelte, és nem túl magas színvonalon.¹²

Ellebodus leveleiben így kevés szó esik magáról az orvosi tevékenységről, ám az orvostudomány, orvostörténet filológiai oldala meglehetősen nagy hangsúlyt kap: az említett hippokratészi és galénoszi szöveghelyeket általában nyelvi szempontból vizsgálja, azok pontos jelentését vagy helyes olvasatát akarja megtalálni. Ebben az értelemben írta Ellebodus 1571-ben Pinellinek, hogy a következő időszakban Arisztotelész mellett Galénossal és Hippokratésszel akar foglalkozni.¹³ Valóban így történt: a későbbi levelekben gyakran küldött a két görög orvos bizonyos szöveghelyeivel kapcsolatos kérdéseket Pinellinek vagy az öneki. A diskurzusban kettőjükön kívül Girolamo Mercuriale¹⁴ vett részt, aki Páduában volt orvosprofesszor, Ellebodiust is tanította.

Természetesen a szöveghelyek vizsgálatához magukra a szövegekre is szükség volt. Ellebodus esetén ez nehézségekbe ütközött, mivel a Magyarországra való költözése után egy ideig nem voltak nála a könyvei, azokat csak évekkel később küldte utána Pinelli. Ezért panaszkodott még 1574 márciusában is arra, hogy nem tud utánanézni Galénosznál egy felvetődő kérdésnek.¹⁵ Áprilisra viszont ez a probléma megoldódni látszott, és Ellebodus be tudta szerezni Galénosz görög szövegét.¹⁶ Hogy pontosan milyen formában, az nem derül ki, azt

¹⁰ Ellebodus és az orvostudomány kapcsolatáról bővebben: ORBÁN 2021.

¹¹ Ep. 24,3: *Nuper etiam medicinae me dedi, non ut in vulgus exercendam me fortunae iniquitas coegisset, sed vel meae valetudinis tuendae gratia... vel philosophiae causa.*

¹² Ep. 94,10: Ep. 94: *Io non voglio più essercitare quest'arte mecanica, vile, fastidiosa.* Ep. 200,5: *Io non studio niente medicina, anzi vado smenticando quel pocho ch'io havevo imparato in Italia. Corro con tre o 4 recipe da empirico, et basta per questa gente.*

¹³ Ep. 66,3: *voglio darmi tutto ad Aristotile, Hippocrate et Galeno.*

¹⁴ Róla: ONGARO 2015.

¹⁵ Ep. 172,2: *Mi pare che Erotiano ne dica qualche cosa o Galeno. Ma non mi ricordo, né ho libri da cercare.*

¹⁶ Ep. 131,3: *gli luoci di Galeno, perché lo posso haver in greco in Posonio.*

viszont tudjuk, hogy Hippokratésznek egy nyomtatott kiadását használta,¹⁷ mert néhány levélben pontosan megjelöli, hogy az adott kifejezés a könyv melyik oldalán, melyik sorban szerepel.¹⁸

Azoknak a Hippokratésszel és Galénossal foglalkozó leveleknek egy része, amelyeket Ellebodus említ, mára elveszett, de így is számos darab maradt fenn, amelyekből megállapítható, hogyan folytak ezek a tudományos eszmecserék Ellebodus, Pinelli és Mercuriale között. Ezek alapján három nagy csoportra oszthatók az idézetek.

Az első csoportba azok a szöveghelyek sorolhatók, ahol Ellebodus azért idézi Hippokratészt vagy Galénoszt, hogy segítsen megvilágítani egy másik szöveghely, kifejezés értelmét. Ilyen például a 70. levél, amelyben Ellebodus a bor tulajdonságait, egészségügyi hatásait elemzi, többek között Hippokratész szövegei alapján.¹⁹ Vagy a 79. levél, amelyben Mercuriale a Plautusnál szereplő *morbis solstitialis* kifejezést értelmezi, próbálja kitalálni, hogy milyen betegségre utalhat, és ehhez Hippokratészt is felhasználja.²⁰ A 77. levélben ugyanezt teszi Ellebodus a *morbis κοιλιακός* kapcsán, többek között Galénosznál keresve a választ.²¹ A 157. levélben pedig Ellebodus egy kortárs orvos, Pietro Andrea Mattioli Columellával kapcsolatos megállapítását bírálja felül Galénoszra hivatkozva.²²

A második csoportot azok a levelek alkotják, ahol Hippokratész és Galénosz szövegein van a fókusz, egyes ott szereplő szavak, kifejezések értelmét próbálják megtalálni a levelezőpartnerek; általában egy betegség, tünet vagy gyógyszer nevéről van szó. Jellegzetes példa a 95. levél, amelyben a Galénosznál szereplő *καρδίας παλμὸν* kifejezés értelmét kérdezi Ellebodus Mercurialétól. A 115. levélben, amelyet Mercurialénak írt, Arisztotelész és Galénosz szövegeit elemzi a flamand humanista, hogy tisztázza, mit gondoltak a mozgást kiváltó okokról; Galénosz megállapításait különösen részletesen vizsgálja. A 127. levélben azt kérdezi Pinellitől, mit jelenthet a Hippokratésznál előforduló *κυκεών* kifejezés.

A levélben folytatott diskurzusokba még részletesebb bepillantást nyújt a 182. és a 185. levél, ugyanis ezekben a feltett kérdés és a válasz is fennmaradt.

¹⁷ HIPPOKRATÉSZ, *Ἱπποκράτους Κόου ἰατροῦ παλαιστάτου, πάντων ἄλλων κορυφαίους, βιβλία ἅπαντα* / *Hippocratis Coi medici vetustissimi et omnium aliorum principis libri omnes*, szerk. Janus Coronarius, Basel, Frobenius, 1538.

¹⁸ Például: Ep. 122,3, Il primo è folio 12, versu 2: οἷον ἐν τοῖσι ἄποσφαγεῖσι.

¹⁹ Ep. 70,6: dice Hippocrate che nella terra sono succi di diversa qualità.

²⁰ Ep. 79,8: Hippocrates, ut nosti, hoc tempore in corporibus nostris magnas fieri mutationes prodidit.

²¹ Ep. 77,5: Questo bevegano avanti cibo, come mi par haver letto in Galeno.

²² Ep. 157,3: Galeno non haver visto la *περσέα* in tutto lo Imperio Romano.

Egy borról, a *vinum Aminaeum*ról van szó, amely Galénosznál és több más ókori szerzőnél szerepel, de nem egyértelmű, hogy milyen tulajdonságai vannak, azonosítható-e valamelyik másik borfajtaival. Ellebodus kérdezte meg erről 1576. március 12-én írt levelében Mercurialét, aki pontosan egy hónappal később írta meg a választ. Rendkívül részletesen kifejtette benne kutatásának az eredményét, gyakorlatilag egy kisebb értekezést írt.

Ezekből az eszmecserékből több információ kiderül az Ellebodus által folytatott levelezésről. Ilyen például az, hogy – amennyire a távolság és a postai viszonyok lehetővé tették – rendszeres és szoros kapcsolatot áptak egymással. A levelek sűrűn követték egymást,²³ és a fogalmazásmód szinte élő párbeszéd benyomását kelti. Gyakran előfordult, hogy arra kérték a partnerüket, közvetítsenek egy kérdést vagy választ a harmadik félnek, vagy egy közösen kialakított véleményt küldtek meg a levélben.²⁴ Ez elsősorban Mercuriale és Pinelli esetén fordult elő, akik mindketten Páduában éltek, így Ellebodus számára célszerűbb volt egyszerre megírni a nekik szánt kérdéseket. Mindez természetesen nagyfokú tiszteletre és bizalomra utal, kölcsönösen elismerték egymás szakmai tudását és emberi erényeit. Ellebodus még abban sem látott problémát, hogy egyértelműen állást foglaljon egy Mercuriale és Pinelli között folyó tudományos vitában, mivel bízott benne, hogy nem lesz neheztelés, sértődés az ügyből.²⁵ Az efféle viszony nem volt magától értetődő még a művelt humanisták között sem; jellegzetes ellenpélda egy másik levelezőpartnere, Zsámboky János, aki ugyan nagy tudással bírt, és ezt Ellebodus el is ismerte, de a személyéről kifejezetten rossz volt a véleménye, gyakran panaszkodott róla.²⁶ Az Ellebodus, Pinelli és Mercuriale közötti kapcsolat azonban igazi humanista barátság és kollegiális viszony volt, a *respublica litteraria* legnemesebb hagyományainak szellemében.

Ami még kitűnik a levelekből, az a partnerek műveltsége és filológiai tudása. Ellebodus, de Pinelli és Mercuriale is teljes könnyedséggel idézi a legkülönfélébb ókori szövegeket, amelyek az adott témához kapcsolódnak. Az említett *vinum Aminaeum* kapcsán például Vergilius, Servius, Plinius, Macrobius, Ale-

²³ Erre jó példa a fent említett, *vinum Aminarum*ról szóló üzenetváltás, valamint a közvetlenül előtte és utána írt levelek sorozata: 1576. február 26. (Ellebodus Pinellinek); március 12. (Ellebodus Mercurialénak); április 12. (Mercuriale Ellebodusnak); április 15. (Ellebodus Pinellinek); május 29. (Ellebodus Pinellinek).

²⁴ Például: Ep. 127,2: Mi dica un poco il Mercuriale quid sit Hippocrati κικεών et di che si facesse. Ep. 152,2: Vorrei sapere dal Mercuriale, si quelle parole si trovano in Hippocrate et dove.

²⁵ Ep. 165,4: Itaque Mercuriali non assentior, sed Pinello meo.

²⁶ Ilyen elmarasztaló megjegyzések főleg a Pinellihez írt levelekben találhatóak: quel asino (Ep. 42), quel huomo freddo (Ep. 84), gran viltà et judaismo del Sambuco (Ep. 157).

xander Trallianus, Columella, Theophrastus és Yuhanna ibn Masawaih (Meses) szövegeit is felhasználják Galénoszé mellett, hogy rájöjjenek a megoldásra. Természetesen nem idéztek mindent fejből, meglehetősen terjedelmes könyvtárra volt szükségük az érdemi diskurzus folytatásához, és Ellebodusnak nehézséget jelentett, hogy a Magyarországra költözése után ez sokáig nem állt rendelkezésére. Azonban így is mindhárman a klasszikus szövegek átfogó ismeretéről tettek tanúbizonyságot, magabiztosan használták a görög és latin műveket, mindig tudták, hogy melyik szerzőnél, hol érdemes utánanézni egy-egy kérdésnek.

Ami Ellebodus műveltségét és nyelvi jártasságát a legjobban megmutatja, az a szöveghelyek harmadik csoportja, amikor nem a tartalmát akarja jobban megérteni valamely kifejezésnek, hanem az olvasat javítására tesz kísérletet. A flamand humanista számos, főleg görög szerző esetén próbálkozott ilyesmivel, Hérodotosztól Arisztophanészen át Arisztotelészig, és magas szintű filológiai tudását mutatja, hogy az általa javított szöveg gyakran megegyezik a mai kritikai kiadások által elfogadott olvasattal. Ugyanezt Hippokratész és talán Galénosz esetén is megtette, bár az utóbbira konkrét levél nem maradt fenn. Ellebodus többször említi, hogy Galénosz-locusokat küldött Pinellinek, vagy éppen tőle vár ilyet, de nem derül ki, hogy a korábbiakhoz hasonló értelmezési problémákról vagy olvasati kérdésekről van-e szó.²⁷ Mindazonáltal ha foglalkozott is Galénosz-filológiával, valószínű, hogy több figyelmet szentelt Hippokratésznek. Ez egyébként általános tendencia volt a korabeli Európában: míg a 16. század első felében rengeteg Galénosz-kiadás látott napvilágot, és számos humanista foglalkozott a szövegeinek rekonstrukciójával vagy fordításával, az 1560-as évektől a hangsúly lassan Hippokratészre tevődött át.²⁸

Ellebodus fennmaradt levelei közül háromban szerepelnek hippokratészi locusokra vonatkozó olvasati javítások. Mindháromat a pozsonyi évek alatt írta Pinellinek, 1573 és 1575 között. Az elsőben olyan problémás szöveghelyeket vizsgált, amelyeket az „academia” küldött át neki.²⁹ Ellebodus következetesen a Pinelli körül kialakult baráti társaságot nevezte így, bár ez a gyakorlatban egy változó létszámú, meglehetősen informális csoportosulás volt, nem komoly szabályok alapján működő szervezet. Pinelli marginális jegyzete szerint ebben a konkrét esetben egy svájci humanista, Theodor Zwinger volt az az „akadémiai tag”, aki felvetette a Hippokratész-locusokra vonatkozó kérdéseket. Ellebodus itt nem a legjobb formáját mutatta, javítási kísérletei a

²⁷ Például: Ep. 125,6: Gli luoci di Aristotile, citate da Galeno, mi ricordo d’haverli dato a Vostra Signoria. Ep. 131,3: Vostra Eccellenza mi facci gratia di scrivermi gli luoci di Galeno.

²⁸ Erről: CANTOR 2018.

²⁹ In Hippocrate l’academia mi propone tre luochi.

mai álláspont szerint helytelenek voltak, de azt jól felismerte, hogy a korabeli kiadványok is hibásak.³⁰

A második levélben nem árulja el az előzményeket, de valószínűleg maga Pinelli vetette fel a locust, mert előtte szintén általa említett szöveghelyekről ír Ellebodius. Itt Hippokratész *De vulneribus capitis* című művének az egyik szakaszát vizsgálja, nemcsak az olvasatát, hanem az értelmét is, és a javítási kísérlete helyesnek bizonyul.³¹

A harmadik levélben Pinelli és Mercuriale javításait véleményezi. Az első esetben elveti a módosítási javaslatukat, és igaza van. Egy további szót nem ért, még a szövegromlás lehetőségét is felveti, de itt nincs igaza, az olvasat helyes. Végül egy harmadik locus esetén elfogadja a nála lévő kiadást gondozó Coronarius olvasatát, de téved, bár a Pinelli és Mercuriale által hozott megoldás szintén helytelen.³²

Ha Hippokratész-locusok alapján akar valaki ítéletet alkotni Ellebodius filológiai tudásáról, az nem tűnik túl jónak, bár hozzá kell tenni, hogy ezek a levélrészletek Ellebodius Hippokratésszel kapcsolatos szövegjavításainak csak egy részét teszik ki, nem feltétlenül tekinthetők reprezentatívnak. Azt pedig mindenképp a javára kell írni a három levelezőpartnernek, hogy ha a korrekciójuk nem is mindig bizonyult helyesnek, azt jó kritikai érzékkel felismerték, ha valami probléma volt a szöveggel, hiszen a modern filológia is más olvasatot tekint helyesnek, mint amely a korabeli kiadványokban szerepelt. Megjegyzendő az is, hogy más szerzők esetén, ahol több szövegrekonstrukcióval foglalkozó levél maradt fenn, az arány sokkal kedvezőbb Ellebodiusra nézve. Ilyen auktorok voltak például Arisztotelész vagy Polübiosz, akikkel behatóbban foglalkozott a flamand humanista, mint az orvos szerzőkkel. Mindezek alapján végeredményként kijelenthetjük, hogy a levelezése alapján Ellebodius hozzáértő filológusnak, a latin és az ógörög nyelv kiváló ismerőjének tekinthető, de egyetemi tanulmányai ellenére az orvostudomány és az arról író szerzők nem álltak a figyelme fókuszában, és filológusként nem itt bizonyult a leginkább kompetensnek.

³⁰ οἷον ἐν τοῖσι ἀποσφαγεῖσι (Hippoc. VM. 22.), vö. HIPPOKRATÉSZ, 1. köt., 1839, 632; περὶ αὐτῶν καθαιρεῖν (Hippoc. Medic. 1), vö. HIPPOKRATÉSZ, 9. köt., 1861, 204; τετάρτη ὁδός ἐστιν αὕτη δὲ (Hippoc. Medic. 11), vö. HIPPOKRATÉSZ, 9. köt., 1861, 216.

³¹ Ep. 143: ἐν τῷ ὀστέῳ τὰ νεῖρα ἀγμῆς τε καὶ φλάσιος (Hippoc. De vuln. cap. 3), vö. HIPPOKRATÉSZ, 3. köt., 1841, 194.

³² Ep. 165: φλεβῶν (Hippoc. De morbis II. 54.), vö. HIPPOKRATÉSZ, 7. köt., 1851, 84; non veddo che cosa sii τὰ ἐσκιασμένα, et forse il testo è falso (Hippoc. De morbis II. 38), vö. HIPPOKRATÉSZ, 7. köt., 1851, 54; τείνοντι κάρτα (Hippoc. De morbis IV. 54). Vö. HIPPOKRATÉSZ, 7. köt., 1851, 598.

Hivatkozott irodalom

- CALLEGARI 2015 – CALLEGARI, Marco, *Pinelli, Gian Vincenzo = Dizionario Biografico degli Italiani* 83, ed. Alberto Maria Ghisalberti, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 2015, 405–407.
- CANTOR 2018 – CANTOR, David C., *Western Medicine since the Renaissance = The Cambridge Companion to Hippocrates*, ed. Peter E. Pormann, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 362–383.
- ELLEBODIUS 2014 – ELLEBODIUS Casletanus, Nicasius, *In Aristotelis librum de Poetica Paraphrasis et notae*, szerk. Maurer Zsuzsa, Bp., Typotex, 2014.
- ELLEBODIUS 2024 – ELLEBODIUS Casletanus, Nicasius, *Epistulae*, szerk. Kovács Zsuzsa, Orbán Áron, Szabó Ádám, Bp., Reciti, 2024.
- GRENDLER 1981 – GRENDLER, Marcella, *Book Collecting in Counter-Reformation Italy, The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601) = The Journal of Library History*, 16(1981/1), 143–151.
- HIPPOKRATÉSZ, 1. köt., 1839 – HIPPOKRATÉSZ, *Oeuvres complètes d'Hippocrate* 1. köt., ed. Littré, Émile, Paris, Baillièere, 1839.
- HIPPOKRATÉSZ, 3. köt., 1841 – HIPPOKRATÉSZ, *Oeuvres complètes d'Hippocrate* 3. köt., ed. Littré, Émile, Paris, Baillièere, 1841.
- HIPPOKRATÉSZ, 7. köt., 1851 – HIPPOKRATÉSZ, *Oeuvres complètes d'Hippocrate* 7. köt., ed. Littré, Émile, Paris, Baillièere, 1851.
- HIPPOKRATÉSZ, 9. köt., 1861 – HIPPOKRATÉSZ, *Oeuvres complètes d'Hippocrate* 9. köt., ed. Littré, Émile, Paris, Baillièere, 1861.
- KOVÁCS 2001 – KOVÁCS Zsuzsa, *Gianvincenzo Pinelli levele Radéczy István-nak Nicasius Ellebodius hagyatékáról = Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. születésnapjára*, Bp., Balassi, 2001, 29–31.
- KOVÁCS 2024 – KOVÁCS Zsuzsa, *Nicasius Ellebodius Casletanus, His life, relationships and work = ELLEBODIUS 2024*, 17–52.
- ONGARO 2015 – ONGARO, Giuseppe, *Mercuriale, Girolamo = Dizionario Biografico degli Italiani* 73, ed. Alberto Maria Ghisalberti, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 2015, 620–625.
- ORBÁN 2021 – ORBÁN Áron, *Nicasius Ellebodius and the “otium litterarum” The Vicissitudes of a Flemish Humanist in Pozsony (1571–77) = East Central Europe*, 48(2021/1), 1–22.